

Tingen och det mänskliga

Om relationen mellan arkitektur och mänsklig identitet

Torbjörn Andersson & Enar Olsson
Formlära, KTH

Med utgångspunkt i psykoanalytisk teori och studier av hur människor inrättar och planerar en tänkt "drömbostad" diskuteras generella aspekter på hur individen ger tingen innebörd och betydelse.

Waldermarsudde på Djurgården i Stockholm, gråvintern 1988. En februari-söndag står människor i kö ända förbi eken i backen upp mot entrén. Kön rör sig förvånansvärt raskt, och snart trängs vi framför en väldig, lysande målning, 200 x 450 cm. Det är Peter Dahls "Borgerlig bakgrund". Under julhelgen visade TV glimtar från tillblivelsen, och publiktillströmningen är given.

Rummet två trappor upp med utsikt mot Saltsjön och Kvarnholmen är varmt och kvavt. Hur mycket bidrar målningens lyster och hetta? Tvärs över de tre dukar som bilden kräver, galopperar en vildbase till unge på ett randigt trägolv. Golvet övergår till höger i skjorta och slips på en betraktande medelålders man. Åt vänster möter golvet speglingar i ett runt mahognybord. Runt bordet sitter, eller snarare svävar, två kvinnor och en ljuslockig yngling. Över bordets oval med sin lilla duk i mitten, vas och röda blomsterbukett, blickar en ung student med allvarlig min inåtvänt mot människorna vid bordet. Hans slips bär blommornas färg. Den gråblå skjortan flyter över i skåpet bakom honom, har samma kulör. Han är faktiskt en del av skåpet. Soffan i mitten är bejälad med två unga kvinnor. Just bejälad, eftersom ansiktena är genomskinliga, en del av både tapet och soffrygg, och kropparna ihopsmälta med sofftygets brunröda. Tapet förresten. Är det inte ett tavelgalleri med förfäder blickande ur guldramen?

Överallt i bilden flyter människa och ting över i varandra. Gränsen mellan det vi brukar beteckna som levande och som dött suddas ut. Rummet andas och doftar av mänskligt liv, av möten med människor och situationer. Måla-
ren/berättaren Peter Dahl finns där bland människor, möbler och minnen.

Att våra rum och föremål där hemma är laddade med betydelse, som har med våra liv tillsammans att göra, är väl självklart. Kanske är det inte lika givet att kökssoffan, tamburen och badrumsskåpet i allmänhet lever ett liv i vårt omedvetna som symboler för tidigare upplevda känsloladdade möten med människor och ting.

I vår forskning kring samspelet mellan människa och fysisk hemmiljö har vi upptäckt hur både rum, möbler, saker och funktioner i bostaden på ett djupt emotionellt sätt erinrar om vår egen privata historia.¹ Vi frågade oss till en början: hur kommer det sig att vi ofta har en omedelbar och intuitiv upplevelse av behag eller obehag, trivsel eller vantrivsel inför nya och tidigare okända bostadsmiljöer? "Här skulle jag vilja bo! Här skulle jag aldrig trivas!" Kan det vara så att vi har omedvetna minnen av hur vi vuxit upp bland människor, hus och interiörer, och att dessa minnen styr hur vi sedan vill bo?

Så småningom formulerade vi bl a följande frågeställningar: Vilka intrapsykiska faktorer styr människans upplevelser och gestaltning av hennes fysiska hemmiljö? Hur bildas dessa intrapsykiska faktorer? När bildas de?

Genom att låta vuxna människor inför våra ögon och videoapparater leka fram en bostad åt sig själva i en sandlåda med hjälp av modellmöbler och andra interiörkomponenter i skala 1:20, och därefter jämföra resultatet med deras skildringar av uppväxtmiljö och nuvarande hemmiljö, fann vi följande.

När en vuxen person får tillfälle att förverkliga drömmen om "den ideala bostaden för mig och de mina", styrs hans eller hennes skapande av olika krafter. Dessa krafter har vi valt att gruppera i tre cluster av vad vi kallar intrapsykiska styrfaktorer, vilka befinner sig på sinsemellan olika nivåer inom varje persons psyke. För det första verkar de allra flesta vuxna människor vara kapabla att ordna till en ganska välfungerande bostad åt sig, bara de får tillräckligt med tid för det. Individens tycks med hjälp av sin kognitiva förmåga kunna analysera vilka funktionella krav en bostad måste uppfylla. Analysen leder fram till konkreta förslag vilka successivt utvärderas och justeras. Fram växer så småningom en helhet, en fungerande planlösning. Vi tänker oss här att individens samspel med sin fysiska miljö, såväl när det gäller gestaltning som upplevelse, styrs av *funktionella styrfaktorer*. Dessa är förmodligen till största delen medvetna.

För det andra har alla människor en uppfattning om vad som är fult eller vackert, modernt eller omodernt, elegant eller klumpigt. Ur erfarenhetsbanken av mer eller mindre konkret upplevda hemmiljöer, det må vara hos bekanta, på IKEA eller via TV-rutan förmedlade dallasmiljöer, kan de flesta skapa en eller flera synteser av tilltalande miljöer. Vi antar att både lagring av, och syntesbildning utifrån egna och kulturellt gemensamma miljöupplevelser, sker på så-

väl medveten som omedveten nivå inom individens psyke. Samspelet människa - fysisk miljö förmedlas här av vad vi kallar *konkreta styrfaktorer*.

För det tredje vill vi nu återkomma till de fenomen vi talade om i inledningen, "de besjälade möblerna". Varje människa har en till stora delar unik uppväxthistoria. Föräldrar, syskon, dagisfröknar, lärare; alla har vi mött dem i rum, bland stolar, bord och sängar, under taklampor. Vi har älskat och hatat, längtat och tagit avstånd från dessa människor, och scenariot har växlat mellan vardagsrummets kaffebord, mormors kök och kompisens sörmarstuga. Det verkar vara på det sättet, att scenografin färgas emotionellt av skådespelarnas inbördes relationer. Morfars runda rökboard med den mörkbruna mahognyn luktar trygg och trivsamt tobaksrök. Alla liknande bord väcker så småningom i vårt omedvetna en bild av jag-morfar-bord-trygghet, en symbol nyanserat sammanfogad av alla mina möten med morfar, hans pipor, rökrum och historier. På liknande sätt har vi alla byggt upp mer eller mindre omedvetna relationer till mängder av ting i vår omgivning. Speciellt bostaden är fylld av både strängt privata och mer generella mänskliga betydelser. Alla är vi ju uppvuxna i bostäder. Dagligen samspekar vi med bostadens delar, och detta samspel styrs av vad vi valt att kalla *symboliska styrfaktorer*. Låt oss ta ett exempel. En av de människor vi mött under våra studier är Anna. Hon är i fyrtioårsåldern, har man och barn. När hon ska bygga ett önskehem åt sig och sin familj i vår sandlåda, betonar hon att bostaden ska vara praktiskt inredd och lätt att sköta, gärna med hög köksstandard. Hon är trött på allt slit med hushållsarbete och barnvård. Hon klagat en hel del över att vårt sortiment av modellmöbler är "töntigt" och opraktiskt, omöjligt att göra en bra bostad av. När den slutligen är färdigbyggd, är hon ganska missnöjd. Många rum är för trånga, och hon påminns om barndomens lilla hus på tre rum och kök, och hur hon var tvungen att dela rum med sin yngre syster. Ingenting i hennes sandlådebostad liknar barndomshemmet, säger hon. Möjligtvis påminner en del av möblerna på ett obehagligt sätt om föräldrarnas 30-40-talsmöbler. De flesta barndomsminnen hon berättar för oss är antingen negativa eller tragiska. De enda positiva episoder hon nämner är knutna till pappan; exempelvis hur hon fiskade med honom på isen vintertid. Tyvärr jobbade han jämt. Han var rättare på en större gård, och Anna säger att hon under barndomen såg "bättre hem" i vilka det fanns t ex gunghästar.

Från sitt barndomshem inomhusmiljö har Anna få minnen. Hon lekte aldrig i sitt och systemens rum, och föräldrarnas sovrum och vardagsrummet fick hon inte vara i. Gång på gång återkommer hon till hur bittert det känns att hon inte fick vara i vardagsrummet, inte fick leka i soffan, inte fick spilla ner finmöblerna. Hon tar mycket bestämt avstånd från "statusprylar", och hon poängterar hur viktigt det är att hennes egna barn får vara överallt i hemmet.

När Anna ska välja möbler till matplatsen i sitt sandlådebygge händer något ovanligt. Efter mycken tvekan och vända, väljer hon en matsalsmöbel i mahogny, och placerar den i köket. Hennes kommentar är att det inte är roligt att sitta i köket när hon har gäster. Ändå placerar hon en finmatplats där. Dessutom är hon missnöjd. Varför gör hon så?

Vi menar att Anna tvingas till en kompromiss mellan motstridiga känslor, en lösning som på många sätt liknar en neurotisk konfliktlösning med symptom-bildning som resultat. På en medveten nivå tar Anna avstånd från allt vad statusmöbler heter. Att skapa en finmatplats i vardagsrummet är därför omöjligt. Men det verkar vara så att Anna längtar intensivt efter sådant som hon inte fick erfara i tillräcklig utsträckning som barn, bl a miljön i de "bättre hemmen", och samvaro med mamma och pappa. Det ouppnåeliga vardagsrummet kom att stå som en symbol för mycket av det Anna skulle velat ha haft.

Längtan efter det fina och goda i livet lever ännu kvar hos Anna, och i sin önskebostad tar det form i en fin matplats i ett dyrt träslag. Men hon kan inte ertappa sig själv med att ha hemfallit åt "finrumstänkande", eftersom matsalsmöbeln placeras i köket. Kvar finns bara ett molande missnöje.

Exemplet visar hur vissa av hemmets komponenter och funktioner ibland blir ganska svårhanterliga. De kan ju vara laddade med negativa minnen och upplevelser. Ibland är de både negativt och positivt laddade på samma gång, vilket kan bli ytterst komplicerat. Ibland väcks primitiva, dvs tidigt upplevda och överväldigande känslor till liv, när vi konfronteras med tingen. Ibland har upprepade möten med rum och föremål i nya konstellationer bearbetat och omformat gamla obehagliga miljöupplevelser.

Ett sätt att förstå och beskriva hur möten mellan människa och fysisk miljö tas upp av människans psyke, lagras där och faktiskt styr umgänget med hela vår omvärld, är att använda en teoribildning som beskriver hur mänsklig personlighet successivt växer fram under barndom, ungdom och vuxenliv. Psychoanalytisk objektrelationsteori skildrar² hur emotionellt laddade möten mellan själv och andra blir byggstenar i den gestalt som är upplevelsen av att vara någon, av att ha en identitet. Denna teori sysslar i första hand med möten mellan människor. Under våra studier har vi emellertid funnit indikationer på att det nog vore vettigt att ta med även fysiska, så kallade livlösa objekt i identitetsbygget. Människan torde vara en produkt av både arv och miljö i vidaste mening, en biologisk, psykosocial och även spatial varelse. Det sätt på vilket vi valt att betrakta den fysiska miljön, tar sin utgångspunkt i att de arkitektoniska produkterna, såväl vad gäller upplevelse som gestaltning, ytterst relaterar till och har sin klangbotten i mänskliga relationer. Dessa mänskliga relationer, som egentligen kan sägas utgöras av våra erfarenheter av världen och oss själva i ett utvecklingsperspektiv, avsätter spår som småningom utkristalliserar sig som

strukturer i den mänskliga identiteten. Därför kommer människan och arkitekturen att stå i ett oupplösligt och djupt ömsesidigt involverande förhållande till varandra. Den innebörd och betydelse som vi förlämnar tingen, som vi bebor dem med, kan därför ibland synas oss dunkel, undflyende, gäckande och svårtydbar eftersom den då gömmer sig i de skrymslen av vårt varande dit vi själva inte alltid har tillgång med vårt rationella, medvetna förnuft. Då vi i början av våra studier sökte finna vägar att förstå vuxna människors förhållningssätt till sin fysiska miljö, upptäckte vi att vi blev "prylfixerade". Vi ville finna motsvarigheter och paralleller mellan den vuxnes emotionella bindningar till vissa bostadskomponenter, och hur dessa såg ut i "barndomsversionen". Det visade sig dock att det inte gick att generellt finna sådana upprepningar. Istället kunde vi göra iakttagelsen att de tidiga upplevelserna och erfarenheterna av den yttre fysiska miljön förmedlades via den identitetsskapande processen och lagrades i människans egen självuppfattning. Det visade sig alltså att man inte kunde finna enkla kausala samband mellan erfarenheter under barndom och uppfattningar i vuxenliv. Den vuxnes smakpreferenser och stilval är inte endast en modern, uppdaterad reproduktion av en under barndomen tillägnad och förvärvat uppsättning föreställningar, ideal och begär. De erfarenheter vi gör, de värderingar vi tillskansar oss, de föreställningar och betydelser vi förvärvar kommer att blandas och stuvas om, ges nya innebörder och meningar, bearbetas och skavas mot yttervärldens tyngdlagsmässiga tröghet då "verkligheten" gör sig påmind. Personligt antagna symboladdningar förvrids och antar nya yttringar och förskjuter perspektiven efterhand som utvecklingen pågår och vi bearbetar våra intryck, gör våra avtryck för att ge oss själva uttryck.

Så står vi där alltså slutligen inför en arkitektonisk skapelse och känner: "Här skulle jag vilja bo" eller "här skulle jag aldrig trivas". Och intuitivt vet vi att detta berör oss i vårt innersta, men kan inte riktigt få tag i det.

Om man, som vi, är intresserad av att förstå den till synes labyrintiska väv av meningsskapande tecken och tilltal som mötet mellan människa och arkitektur utgör, måste man finna en metod som gör det möjligt att successivt dechiff-rera de kodade meddelandena.

Under våra studier har vi i mötena med våra försökspersoner märkt att det händer mycket under tiden mellan våra möten för de olika delfaserna i undersökningarna. De associerar, funderar och grannar på det de varit med om i bostadsbyggandet. De kommer plötsligt att tänka på, de råkar av en händelse fästa uppmärksamheten vid, och de börjar undra om det ena eller det andra möjligen kan ha något att göra med dem själva och deras förhållande till bostaden. De arbetar - som man brukar säga i psykoterapeutiska sammanhang - mellan gångerna, bearbetar intrycken och sina egna reflexioner.

I själva verket har vi funnit att det med vår undersökningsmetod just verkar starta en process hos individerna som i mycket kan sägas liknas vid det som händer i psykoterapi.

Det är just detta som vi ser som en möjlighet för oss, när det gäller att hitta ingångsmöjligheter till de djupare liggande innebörderna och betydelseerna i förhållandet människa - arkitektur; att kunna etablera ett samarbete med intresserade personer, som innebär att vi fördjupar den process som relationen mellan forskare och försökspersoner kan inrymma. Det vore en utmanande uppgift att tillsammans med dem etablera en relation av gemensamt kunskapsökande arbete, i vilket vi tillsammans gradvis fördjupar förståelsen hos den enskilda individen för hennes förhållningssätt till den fysiska omvärlden.

Torbjörn Andersson Enar Olsson

¹ Andersson, Torbjörn & Olsson, Enar 1982: *Äga rum. Individens upplevelse och gestaltning av sin fysiska hemmiljö och dess relation till identiteten*. Psykologiska institutionen, Stockholms universitet. Andersson, Torbjörn & Olsson, Enar 1986: *Hitta hem. Samband mellan vuxnas bostadsval och deras uppväxtmiljö*. Formlära - KTH.

² Se t ex Igra, L 1983: *Objektrelationer och psykoterapi*. Natur och Kultur.